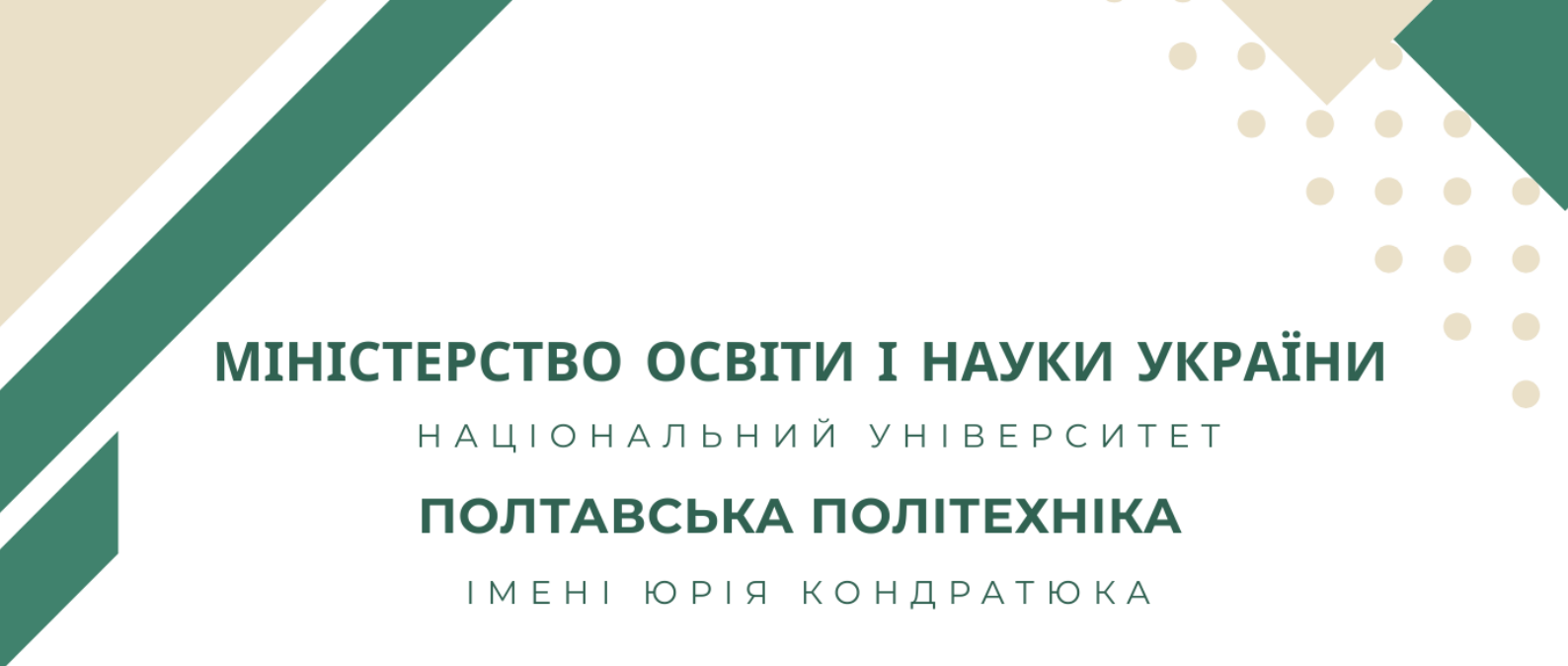

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА

ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ:
ЕКОНОМІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА
СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ**

МОНОГРАФІЯ

Полтава – 2026

УДК 332.02:330.4(477)

ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ КОМПОНЕНТИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ

Кобець С.П., кандидат економічних наук, доцент. Національний університет “Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

У сучасній науковій парадигмі просторовий розвиток розглядається як багатовимірна категорія, що інтегрує економічні, соціальні, екологічні та управлінські процеси у контексті територіальної організації суспільства. З огляду на зростання ролі місцевого самоврядування та інтенсифікацію трансформацій на рівні територіальних громад, проблема формування теоретико-методологічних засад просторового розвитку набуває особливої актуальності. Просторовий вимір розвитку дедалі частіше постає ключовою детермінантою стратегічного планування, оскільки визначає конфігурацію ресурсних потоків, структуру господарської діяльності, розміщення інфраструктурних елементів та параметри життєдіяльності населення.

Сучасні тенденції глобального та регіонального розвитку засвідчують, що просторові диспропорції є однією з головних загроз стійкості соціально-економічних систем. Зміна клімату, нерівномірність інвестиційної активності, депопуляційні процеси, деструкція інфраструктури та нерівномірна концентрація людського капіталу актуалізують необхідність комплексного підходу до просторового планування. У цьому контексті просторовий розвиток розглядається не лише як управлінська функція, а як складова концепції сталого розвитку, що передбачає гармонізацію інтересів економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної збалансованості.

Наукове осмислення просторового розвитку вимагає чіткого визначення його сутності, принципів функціонування та критеріїв ефективності. Теоретичні дискусії стосуються як філософських засад розуміння простору, так і практичних механізмів управління територіальними системами. Різні наукові школи трактують просторовий розвиток крізь призму географічних структур, економічної взаємодії, інституційної спроможності або соціально-демографічної динаміки. Така мультипарадигмальність зумовлює необхідність систематизації підходів і формування комплексної моделі просторового розвитку, релевантної сучасним умовам регіональної політики.

Особливої уваги потребує питання моделювання просторового розвитку як інструменту наукового обґрунтування управлінських рішень. Імітаційні, статистичні, геоінформаційні та сценарні методи дозволяють досліджувати взаємозв'язки між різними підсистемами територіального простору, виявляти фактори його трансформації та прогнозувати майбутні траєкторії розвитку. Використання цих методів є необхідною умовою формування ефективних стратегій розвитку територіальних громад, оптимізації функціонального зонування та зменшення просторових диспропорцій.

У контексті децентралізаційних процесів в Україні особливого значення набуває дослідження просторового розвитку на локальному рівні – у межах територіальних громад та

їх старостинських округів. Саме тут найчіткіше проявляються проблеми диспропорцій інфраструктурного забезпечення, доступності публічних послуг, використання природно-ресурсного потенціалу та демографічних тенденцій, що потребують науково обґрунтованих рішень. Дослідження просторового розвитку таких територій дозволяє не лише виявити внутрішні резерви, а й визначити напрями інтеграції в більш масштабні просторово-економічні системи.

Таким чином, вивчення просторового розвитку територій має важливе теоретичне та практичне значення. З одного боку, воно сприяє узагальненню та систематизації наукових підходів до розуміння структури та динаміки простору. З іншого – забезпечує формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо планування та управління розвитком територій у межах концепції сталого розвитку. Актуальність і значущість цього дослідження зумовлені потребою підвищення ефективності територіального управління, раціоналізації використання ресурсів та формування конкурентоспроможних просторових систем.

Сьогодні термін «просторовий розвиток» все частіше вживається в науковому та бізнес-середовищі, та є частиною політичного та соціального порядку денного. Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [26] встановлено правові та організаційні основи містобудівної діяльності, спрямовані на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Він визначає поняття містобудівної документації, зокрема генеральних планів населених пунктів, детальних планів територій, планів зонування та комплексних планів просторового розвитку громад.

Дослідимо сутність поняття «просторовий розвиток територій» розпочавши з аналізу дефініцій окремих складових.

Звернемося до значеннєвого концепту «простір». У контексті філософського знання слід зауважити, що питання сутності простору становило предмет глибоких міркувань мислителів ще з часів античності. У межах цієї доби сформувалися два провідні підходи до його інтерпретації, зумовлені різними уявленнями про характер взаємозв'язку простору з матерією.

Атомістична концепція, що розвивається Епікуром і Демокрітом, характеризувала простір як порожнечу, яка є вмістилищем для матерії, проте не залежить від неї [8]. На противагу діалектика Аристотеля розглядала простір як наслідок відносин предметів матеріального світу [9].

Рефлексія над філософськими уявленнями про природу простору спричинила формування двох провідних концепцій – субстанційної та реляційної. Згідно з субстанційним підходом, простір постає як автономна сутність із власними властивостями, що не залежать від матеріальних процесів, які в ньому відбуваються, а також від впливів чи присутності будь-яких суб'єктів. Натомість реляційна концепція інтерпретує простір не як самостійну, незмінну сутність, а як систему відносин між суб'єктами, що в ньому діють, і, отже, вважає його похідним від цих взаємозв'язків. У такому розумінні поняття простору наближається до категорії «середовища», яке водночас обумовлює діяльність матеріальних об'єктів і зазнає впливу з їхнього боку. Відповідно, реляційна концепція трактує простір як форму існування матерії, що відображає її властивості, зокрема протяжність, структурну організацію та

параметри взаємодії між складовими елементами. Враховуючи це, у подальшому дослідженні вихідною теоретичною основою буде реляційне розуміння простору [3].

Другий семантичний компонент терміну «просторовий розвиток», а саме «розвиток», у філософському дискурсі розглядається як категорія, що відображає уявлення про внутрішньо обумовлені та закономірні процеси змін. Ця категорія охоплює феномени активності та пасивності, стабільності та динаміки, сталості й мінливості буття як світу, так і людини. Розвиток описує незворотні трансформації, що відбуваються за вектором удосконалення: від простого – до складного, від нижчого – до вищого, від наявного стану – до більш оптимального. Водночас він репрезентує етапність існування, структурну організацію процесу змін, а також виявляє закономірності прогресу й еволюції [30].

Коротко розглянувши дефініції термінів, складових більше комплексне поняття «просторовий розвиток» варто перейти до власне його визначення. Термін «просторовий розвиток територій» датується 1934 роком. Деякі джерела стверджують, що термін був запроваджений німецьким вченим Тюненом І.Г. у 1926 році, але він у своїх працях приділяв увагу лише взаємозв'язку розвитку території та економіки [7].

Упродовж тривалого часу наукова спільнота не приділяла належної уваги вивченню просторового розвитку. Лише починаючи з 1970-х років у США, Канаді та низці європейських країн почали з'являтися перші дослідження, присвячені цій проблематиці. Переважна більшість цих праць мала макрорівневий характер – дослідники зосереджувалися на аналізі просторових трансформацій у межах цілих держав або їхніх адміністративно-територіальних одиниць, таких як графства, штати чи області [4].

Отже, історично сформований термін «просторовий розвиток» та відповідний йому концептуальний підхід орієнтовані переважно на аналіз масштабних територіальних утворень. У межах історичного підходу просторовий розвиток розглядається як процес вдосконалення організації соціального буття, економіки та господарської діяльності держави або її регіонів.

Варто зазначити, що перші дослідники концепції просторового розвитку встановили її органічний зв'язок із стратегічним плануванням. Це пояснюється двома основними обставинами. По-перше, розвиток простору є складною та багатокомпонентною діяльністю, яка потребує чіткого планування на початковому етапі, а також систематичного контролю за ходом реалізації. Просторовий розвиток не виникає спонтанно – це цілеспрямований процес, ініційований та координований відповідними суб'єктами. По-друге, реалізація заходів у межах просторового розвитку є тривалим процесом, що може охоплювати значні часові горизонти – від кількох років до десятиліть. Відтак, для ефективного управління цим процесом формується стратегія, яка окреслює цілі, завдання, зацікавлені сторони, очікувані результати та критерії оцінки ефективності.

Термін «просторовий розвиток територій» почав асоціюватися зі стратегічним плануванням наприкінці 1990-х років ХХ століття, зокрема завдяки працям дослідників у галузі стратегічного менеджменту, таких як Брайсон Д.М. та Слоттербек К.С. [2].

Отже, з позицій стратегічного підходу, просторовий розвиток – це стратегічний план дій з всебічного поліпшення окремо взятої території, що включає цілі, завдання, терміни, ресурси, очікувані результати.

Лінгвісти також звертаються до аналізу поняття «просторовий розвиток» у межах своєї наукової парадигми. Зокрема, вони акцентують, що компонент «розвиток» у цьому

словосполученні слід тлумачити як процес удосконалення, оновлення, зростання або покращення, а не просто відтворення чи використання наявних ресурсів. Це тлумачення узгоджується з філософським розумінням категорії «розвиток». Водночас деякі дослідники висловлювали думку, що вживання прикметника «просторовий» є надмірним, оскільки сам по собі розвиток території вже передбачає просторовий вимір [34].

Наприклад, такої думки дотримується автори роботи [36], які зазначають розвиток території – це покращення сукупності економічних, екологічних, соціальних та інших показників територіальної одиниці, а просторовий розвиток – це зміна (перетворення) будови території.

При цьому слід зазначити, що низка дослідників визначали, що саме поняття простір акцентує увагу на поточному процесі. Наприклад, розвиток території можна здійснювати з позиції екології, економіки, населення, технологій тощо. Стосовно розвитку території прикметник «просторовий» вказує на широке охоплення процесу, що включає різні сфери в комплексі [19].

Узагальнюючи наведене, у межах лінгвістичного підходу поняття «просторовий розвиток територій» трактується як багатокомпонентний процес удосконалення певної територіальної одиниці, що охоплює низку взаємопов'язаних складових.

У соціальних і економічних науках термін «просторовий розвиток» має багатозначне тлумачення, яке варіюється залежно від підходу. Загалом його розглядають як комплекс взаємопов'язаних географічних і соціально-економічних структур. Це пояснюється тим, що просторовий розвиток аналізується шляхом порівняння якісних і кількісних характеристик, що відображають зміни в економічній, екологічній, демографічній, соціальній сферах, а також стосуються географічного аспекту території.

Географічний аспект просторового розвитку передбачає врахування конфігурації мережі населених пунктів, що перебувають у взаємодії між собою, об'єднані спільною транспортною інфраструктурою та використовують одні й ті самі природні ресурси.

Економічний аспект просторового розвитку полягає в тому, що територія розглядається як сукупність взаємопов'язаних підприємств, агропромислових кластерів, торговельних структур, а також транспортно-логістичних центрів. Такої думки дотримуються у своїх працях Кислий В. та Жарик Т. Вони акцентують увагу на взаємозв'язку підприємств, агропромислових зон, торговельних компаній та транспортно-логістичних вузлів у межах певної території [14].

Соціально-демографічний аспект просторового розвитку полягає в тому, що територія розглядається як простір життєдіяльності населення, для якого державні інституції прагнуть забезпечити зростання якості життя, підвищення добробуту та покращення демографічних показників. Зокрема, автори роботи [35] трактують «соціально-економічний розвиток регіону» з позиції суспільної географії, виділяють основні складові соціально-економічного розвитку, ключовими з яких є «територія», «населення», «соціально-географічний процес».

З позицій соціально-економічного підходу просторовий розвиток територій розглядається як процес покращення якісних і кількісних характеристик соціального життя, економіки та природно-ресурсного потенціалу, інтегрованих у межах певної територіальної одиниці.

Схожого трактування дотримується Шевчук Л.Т., яка зазначила щодо сталого просторового розвитку, що це створення умов для ефективної взаємодії та оптимального поєднання соціальних, економічних і екологічних складових простору життєдіяльності людей органами місцевого самоврядування, регіональними та державними органами управління з метою забезпечення повного і доступного задоволення різноманітних потреб усіх соціальних груп [29].

Існує також правовий підхід до розгляду цього поняття, що закріплюється в офіційних нормативно-правових актах кожної країни, які регулюють територіальну організацію економіки, зокрема через ефективну державну політику регіонального розвитку. У таких документах визначаються принципи, цілі, пріоритети та напрямки просторового розвитку. Запропоновано розвивати економіку територій шляхом покращення інфраструктури та транспортного сполучення, інтеграції в міжрегіональні виробничі мережі, розвитку бізнесу, підвищення рівня цифровізації, покращення житлових умов та доступу до соціальних послуг. Окремо звертається увага на екологічні аспекти цього процесу.

З точки зору містобудування, просторовий розвиток територій полягає в реалізації завдань, поставлених керівництвом країни щодо поліпшення умов життя людей у конкретних населених пунктах (країна, регіон, місто, територіальна громада тощо). Це досягається через: впровадження високих технологій та наукових підходів до забудови житлових і нежитлових територій, застосування принципів багатофункціональності, використання інноваційних рішень під час проектування та забезпечення екологічної стійкості.

У табл. 2.2.1 наведений аналіз підходів до трактування терміну «просторовий розвиток територій».

Таблиця 2.2.1 - Аналіз підходів до трактування терміну «просторовий розвиток територій»

№	Підхід	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
1	Географічний	Фокусується на просторових структурах, конфігурації територій, взаємозв'язках між елементами простору. Дає уявлення про територіальну організацію та її зміну у часі.	Обмежене охоплення соціальних, економічних та інституційних факторів. Часто не враховує управлінські й політичні аспекти розвитку.
2	Економічний	Орієнтований на зростання продуктивності, інвестиційну привабливість і функціональну ефективність територій. Враховує взаємозв'язки між виробничими, логістичними та ринковими структурами.	Ігнорує соціальну справедливість і екологічну стійкість. Може призвести до дисбалансів у розвитку (наприклад, концентрації ресурсів у мегаполісах).
3	Соціальний	Акцентує увагу на якості життя, доступі до соціальних благ, зменшенні нерівності. Розглядає потреби людини як центральний орієнтир розвитку.	Слабо розроблені інструменти кількісного вимірювання. Може бути відірваним від просторових і економічних реалій.
4	Екологічний	Сприяє формуванню сталого розвитку. Забезпечує баланс між природокористуванням і збереженням екосистем.	Часто відсувається на другий план в умовах економічного тиску. Вимагає довгострокової перспективи й великих інвестицій.
5	Правовий та інституційний підхід	Забезпечує нормативну основу для управління розвитком територій. Визначає стратегічні цілі, механізми та повноваження суб'єктів.	Часто декларативний, без реального інструментарію впровадження. Може не враховувати місцеву специфіку.

№	Підхід	Переваги	Недоліки
6	Комплексний (інтегративний) підхід	Поєднує сильні сторони різних підходів. Дає багатовимірне бачення просторового розвитку.	Вимагає значних ресурсів для координації різномірних сфер. Може ускладнювати прийняття рішень через конфлікт інтересів.

Джерело: розроблено автором на основі [14,19,28,29,35]

На рис 2.2.1 наведено підходи до визначення поняття «просторовий розвиток територій» через фокус на ключових факторах.

Рисунок 2.2.1 - Підходи до визначення поняття «просторовий розвиток територій» через фокус на ключових факторах

Джерело: розроблено автором на основі [14,19,28,29,35]

На основі здійсненого теоретичного аналізу різних підходів до визначення поняття «просторовий розвиток територій» автором пропонується власне бачення цього терміну. З точки зору автора, просторовий розвиток територій слід розуміти як цілісну систему заходів і політик, спрямованих на підвищення ефективності управління, адаптивності та конкурентоспроможності у сферах економіки, соціуму, демографії та екології. Це досягається шляхом реалізації масштабних, стратегічно спланованих дій з трансформації, модернізації та поступової еволюції територіальної структури господарської діяльності та розселення населення. У процесі передбачається раціональне поєднання компонентів соціально-економічних та екологічних систем із залученням сучасних технологій та наукових інновацій. Очікуваним результатом такого розвитку є зменшення територіальних дисбалансів і підвищення стійкості функціонування просторових утворень.

Отже, просторовий розвиток територій – це система цілеспрямованих заходів і політик, спрямованих на підвищення ефективності управління, адаптивності та конкурентоспроможності економічної, соціальної, демографічної й екологічної підсистем через реалізацію масштабних процесів трансформації, модернізації та еволюції територіальної організації господарства й розселення населення. Такий розвиток передбачає інтеграцію складових соціально-економічного та природного середовища із застосуванням сучасних технологій і наукових досягнень з метою

зменшення просторових дисбалансів і забезпечення сталості функціонування територіальних утворень.

Реалізація просторового розвитку в Україні відбувається в межах встановленої нормативно-правової бази, що формує єдину системну рамку управління територіями на всіх рівнях – від державного до локального. Предметом правового регулювання виступають суспільні відносини, пов'язані з територіальною організацією економіки, раціональним використанням ресурсів, забезпеченням екологічної безпеки та соціальної справедливості. Законодавча основа спирається на Конституцію України, яка закладає фундаментальні

принципи сталого розвитку, екологічної безпеки, права на власність та територіального самоврядування [16], а також на нормативно-правові акти [10,13,21,24,25,26,27].

Нормативно-правове забезпечення просторового розвитку в Україні формується на стику містобудівної, регіональної, земельної, екологічної та соціально-економічної політики. Це поле регламентує основні принципи, цілі, інструменти й напрями територіального розвитку, охоплюючи рівні від державного до місцевого.

У юридичній науці під предметом правового регулювання розуміються «суспільні відносини, які за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу та у конкретно-історичних умовах вимагають правового регламентування» [22].

У даний період державно-правового розвитку України, просторовий розвиток слід розглядати як предмет правового регулювання, оскільки якщо взяти до уваги думку, що «економіка – основний предмет регулювання, причина виникнення права» [20], то просторова організація економіки країни в цілому та її регіонів зокрема є сферою застосування економічної теорії, а отже, також підлягає правовому регулюванню.

Нормативно-правове забезпечення просторового розвитку регулюється передусім законодавчими актами України, такими як:

Конституція України [16] (Статті 9, 13, 41, 66), яка є основним законом країни, встановлює принципи раціонального використання природних ресурсів, забезпечення прав власності, екологічної безпеки та охорони навколишнього середовища, закладаючи таким чином фундаментальні засади для розвитку правової системи в цій сфері. Крім того, Конституція визначає основи регіонального самоврядування, територіального устрою та сталого розвитку, які мають на меті забезпечення ефективного управління, збалансованого розвитку територій та підтримання соціальної, економічної та екологічної стабільності на всіх рівнях державної влади.

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [26] визначає просторове планування як один із головних інструментів розвитку територій, що сприяє ефективному управлінню земельними ресурсами, визначенню пріоритетів розвитку та забезпеченню сталого розвитку на всіх рівнях територіальної організації. Закон регламентує створення комплексних планів просторового розвитку громад (КППРГ), які є основою для визначення перспектив розвитку інфраструктури, житлового та комунального будівництва, а також враховують соціальні, економічні та екологічні аспекти. Крім того, він регулює розробку містобудівної документації, такої як генеральні плани, детальні плани територій, що забезпечують організацію раціонального використання земель, збереження природних ресурсів і сталий розвиток регіонів. Інтеграція просторового планування з соціально-економічними та екологічними цілями є важливою складовою процесу, що дозволяє досягти збалансованого розвитку територій, задоволення потреб населення та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» [24] встановлює основні принципи та підходи до територіального розвитку країни через процеси децентралізації, що передбачають надання більшої автономії та відповідальності місцевим органам влади. Це дає змогу громадам, регіонам та місцевим органам влади активно брати участь у прийнятті рішень, що безпосередньо впливають на розвиток їхніх територій. Важливим аспектом цього закону є розробка та реалізація Державної стратегії регіонального розвитку, яка включає визначення

пріоритетів розвитку різних регіонів країни, сприяє вирівнюванню рівня соціально-економічного розвитку територій, а також інтеграції національних та міжнародних проектів для підтримки місцевих ініціатив.

Закон також регламентує впровадження проектів регіонального розвитку, які націлені на поліпшення інфраструктури, створення нових робочих місць, розвиток освітніх, медичних, культурних і соціальних закладів на території певних регіонів. Важливим є і фінансування цих проектів через державний бюджет, а також залучення додаткових інвестицій, у тому числі з місцевих та міжнародних джерел. Таким чином, Закон «Про основи державної регіональної політики» сприяє рівномірному розвитку всіх регіонів України, забезпечуючи гармонійне поєднання інтересів держави та місцевих громад у процесах управління територіями та ресурсами, що мають безпосереднє значення для сталого соціально-економічного розвитку країни.

Одним з найважливіших нормативних актів щодо регулювання просторового розвитку є Земельний кодекс України [13] (статті 19, 151–154), який є основним нормативно-правовим актом, що регулює правовідносини у сфері використання земельних ресурсів в Україні. Цей кодекс встановлює правила щодо ефективного та раціонального використання земель, визначає порядок зонування територій для різних цілей, зокрема для житлової, промислової, сільськогосподарської діяльності та природоохоронних територій. Він також регламентує механізми зміни цільового призначення земель, що є важливою складовою просторового розвитку, оскільки дозволяє адаптувати використання територій до сучасних економічних, соціальних та екологічних потреб. Кодекс також визначає правила взаємодії містобудівної та земельної документації, зокрема в контексті планування забудови, організації інфраструктури та забезпечення земельними ділянками для соціальних і економічних потреб населення. Взаємозв'язок містобудівних планів та земельної документації є ключовим для забезпечення сталого розвитку територій, сприяючи ефективному використанню земельних ресурсів на всіх рівнях територіальної організації.

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» [27] є ключовим нормативно-правовим актом, який імплементує вимоги Директиви 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради про оцінку впливу деяких планів і програм на довкілля. Він зобов'язує органи влади враховувати екологічні аспекти при розробці державних стратегій, програм, планів соціально-економічного та просторового розвитку, а також при містобудівному плануванні.

Закон передбачає:

обов'язкове проведення стратегічної екологічної оцінки (СЕО) при розробці містобудівної документації, генеральних планів, схем планування територій та програм розвитку;

здійснення громадського обговорення проектів документів державного планування;

оцінювання наслідків для довкілля та здоров'я населення;

інтеграцію результатів СЕО у процес ухвалення рішень.

Таким чином, цей закон забезпечує екологічну інтеграцію у сферу просторового планування, сприяючи сталому розвитку територій.

Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [25] є ключовим нормативно-правовим актом, що регламентує формування, використання та обмін геопросторовими даними на всіх рівнях управління. Він створює законодавчі передумови для

цифровізації просторового планування, спрямований на інтеграцію геоданих у сфері містобудування, земельного управління, екологічного моніторингу, транспорту, інфраструктури та безпеки. Закон встановлює вимоги до сумісності та відкритості геопросторових даних, запроваджує технічні стандарти, передбачає створення національного геоportалу, а також взаємодію між державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями для ефективного управління територіями. Такий підхід сприяє прозорості, підвищенню якості управлінських рішень та формуванню ефективної політики просторового розвитку.

Бюджетний та Податковий кодекси України відіграють ключову роль у фінансовому забезпеченні просторового розвитку територій.

Бюджетний кодекс України [10] регламентує розподіл фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами, визначає механізми надання міжбюджетних трансфертів, включаючи дотації вирівнювання, субвенції на реалізацію інфраструктурних проєктів, а також порядок формування Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) – одного з основних джерел фінансування проєктів просторового розвитку.

Податковий кодекс України [21] визначає базу оподаткування, ставки податків та зборів, що формують бюджети різних рівнів, у тому числі місцеві. Важливими у контексті просторового розвитку є надходження від податку на землю, податку на нерухоме майно, а також акцизного збору, що спрямовуються на розвиток інфраструктури, комунальних послуг, енергоефективності тощо. Кодекс також регулює механізми податкових пільг та стимулювання інвестицій у визначені території (наприклад, індустріальні парки або спеціальні економічні зони).

Таким чином, ці кодекси створюють нормативно-фінансову основу для реалізації політики регіонального розвитку, стимулювання децентралізації, залучення інвестицій та покращення якості життя населення в межах просторового планування.

Отже, законодавча система України створює багаторівневу рамку для управління просторовим розвитком, поєднуючи містобудівні, земельні, екологічні та економічні інструменти.

Важливим нормативно-правовим забезпеченням просторового розвитку в Україні є державні стратегії розвитку, зокрема Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки (Постанова КМУ №695 від 05.08.2020 р.), що визначає просторову цілісність як одну з ключових цілей регіонального розвитку та зосереджує увагу на транспортній інтеграції, цифровій трансформації, зниженні міжрізницевої диспропорції.

Також необхідно зазначити, що нормативно-правовим забезпеченням просторового розвитку в Україні є Державні будівельні норми (ДБН), зокрема ДБН Б.1.1-15:2012 (регламентує склад і зміст генерального плану населеного пункту) та ДБН Б.1.1-14:2021 (містить сучасні вимоги до планування й забудови територій з урахуванням екологічних та інфраструктурних критеріїв).

На рис. 2.2.2 наведено ієрархію правового регулювання просторового розвитку.

Необхідно зазначити, що нормативно-правовим забезпеченням просторового розвитку є також міжнародні нормативні орієнтири, зокрема Лейпцизька хартія сталого європейського міста, яка закликає до інтегрованого просторового розвитку, міського оновлення, соціальної справедливості, Європейська хартія регіонального/територіального планування, яка

впроваджує принципи балансування просторових інтересів, багаторівневого управління й узгодження функцій територій.

Рисунок 2.2.2 – Ієрархія правового регулювання просторового розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [20,22].

Таким чином, нормативно-правова база просторового розвитку в Україні формує системну рамку, яка уніфікує місцеві й державні зусилля задля сталого просторового планування, інтеграції регіонів і зменшення соціально-економічних дисбалансів на території держави.

Узагальнення нормативно-правових засад дозволяє окреслити інституційну рамку, у межах якої формується й реалізується політика просторового розвитку. Проте наявність регуляторної бази сама по собі не забезпечує ефективності управління територіальними змінами. Для глибшого розуміння динаміки просторових процесів та обґрунтування управлінських рішень необхідне застосування аналітичних інструментів, що дають змогу систематизувати, оцінювати та прогнозувати трансформації у межах територіальних утворень. Саме тому важливого значення набувають методологічні підходи до моделювання просторового розвитку, які забезпечують можливість комплексного аналізу чинників, сценаріїв та потенційних наслідків просторових змін.

Моделювання просторового розвитку є важливою складовою сучасного підходу до стратегічного планування територій, оскільки забезпечує системне представлення процесів, які відбуваються в соціально-економічному, екологічному та інфраструктурному просторі. У науковій літературі просторове моделювання розглядається як спосіб аналізу складних територіальних систем з метою оцінки їхнього поточного стану та прогнозування майбутніх змін [31,32,37].

Одним із ключових підходів до моделювання є дотримання принципу комплексності, що передбачає одночасний облік численних взаємопов'язаних елементів: економічної активності, демографічних змін, транспортної інфраструктури, використання земель та екологічної ситуації. Системність забезпечує цілісне бачення території як організованої структури з ієрархією та функціональними взаємозв'язками між її складовими.

Особливу роль відіграє принцип прогнозованості, що вимагає розроблення моделей, здатних враховувати різні сценарії розвитку на основі наявних даних та ймовірних змін зовнішнього середовища. Водночас моделі мають бути адаптивними – тобто такими, що

допускають ітеративне вдосконалення на основі оновленої інформації та моніторингу реального стану територій. У цьому контексті особливої актуальності набуває здатність моделей відображати не лише статичний стан територій, а й динамічні процеси, які формують траєкторії розвитку на перспективу, що сприяє прийняттю більш обґрунтованих стратегічних рішень органами державної влади та місцевого самоврядування.

Методичний інструментарій моделювання просторового розвитку досить широкий. Одним із найбільш поширених є використання геоінформаційних систем (ГІС), які дозволяють просторово візуалізувати дані, проводити аналіз територіальних процесів і формувати прогностичні сценарії розвитку. Наприклад, ГІС-моделі використовуються для визначення функціонального зонування, оптимізації транспортних мереж або аналізу щільності забудови [33].

Імітаційне моделювання, зокрема агентно-орієнтовані та системно-динамічні моделі, застосовується для вивчення взаємодії між різними суб'єктами просторового розвитку (державними органами, бізнесом, населенням) у змінних умовах. Імітаційне моделювання – це метод дослідження складних систем шляхом побудови та запуску їх віртуальної моделі, яка імітує поведінку реальної системи у часі. У контексті просторового розвитку цей метод дає змогу вивчати динаміку взаємодії між основними суб'єктами – державними органами, бізнесом, населенням, іноді включаючи громадські організації та зовнішні інвестори.

Основними типами імітаційного моделювання, які застосовуються щодо моделювання просторового розвитку є агентно-орієнтоване моделювання та системно-динамічне моделювання [15].

Сутність агентно-орієнтованого моделювання полягає у тому, що кожен учасник системи (агент) моделюється окремо – він має свої характеристики, правила поведінки та можливість взаємодії з іншими агентами та середовищем. Агентами можуть бути домогосподарства, підприємства, муніципалітети, державні установи тощо [23].

Системно-динамічне моделювання передбачає опис системи як набір змінних, що впливають одна на одну в замкнених петлях зворотного зв'язку. Його головна мета – виявити довгострокові наслідки різних стратегій розвитку [12].

Перевагами імітаційного моделювання є врахування складних взаємозв'язків і зворотного зв'язку, можливість створення сценаріїв (наприклад, «що буде, якщо...»), висока наочність результатів (можна візуалізувати просторові зміни), допомагає в ухваленні рішень на основі моделей поведінки.

Необхідно відмітити й недоліки імітаційного моделювання, а саме – висока складність розробки моделей і потреба у великому обсязі даних, ризик спрощення реальності при неправильному формулюванні правил поведінки агентів та залежність результатів від припущень моделі [1].

Крім того, сценарний підхід набуває особливого значення у процесі планування довгострокових змін – він передбачає розробку альтернативних варіантів розвитку територій, які базуються на оцінці ризиків, ресурсів та стратегічних орієнтирів. Допоміжними інструментами виступають SWOT-аналіз, PEST-аналіз, бенчмаркінг, що забезпечують стратегічну діагностику регіонів і виявлення потенційних конкурентних переваг.

SWOT-аналіз – це інструмент стратегічного планування, що використовується для оцінки поточного становища об'єкта дослідження (організації, території, проекту, галузі тощо).

Цей аналіз дозволяє сформулювати цілісне уявлення про внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на об'єкт, та допомагає у прийнятті обґрунтованих рішень щодо подальших дій [6].

Компонентами SWOT-аналізу є:

1. Внутрішнє середовище (контрольовані фактори):

Сильні сторони (Strengths), такі як конкурентні переваги, ресурси (фінансові, людські, технологічні), ефективні процеси чи унікальні знання, добре розвинена інфраструктура або позиціонування на ринку тощо.

Слабкі сторони (Weaknesses), такі як нестача ресурсів або інвестицій, застарілі технології, організаційні проблеми, низька кваліфікація кадрів, обмежена впізнаваність бренду або території тощо.

2. Зовнішнє середовище (неконтрольовані фактори):

Можливості (Opportunities), зокрема зміни в законодавстві чи політиці, які відкривають нові шанси, розвиток ринку, технологій, попиту, стратегічні партнерства, залучення інвестицій тощо.

Загрози (Threats), зокрема посилення конкуренції, економічна або політична нестабільність, демографічні проблеми, екологічні виклики.

Перевагами SWOT-аналізу є простота у застосуванні, можливість отримання повної картини ситуації, сприяння формуванню стратегічних рішень, можливість застосування для організацій, регіонів, територій, проєктів.

Недоліками SWOT-аналізу є суб'єктивність, відсутність пріоритетів без додаткової обробки, нехтування динамічністю зовнішнього середовища без подальших інструментів (PEST, GAP-аналіз тощо) [6].

PEST-аналіз - це метод стратегічного аналізу, який дозволяє оцінити вплив макросередовища на організацію, територію, проєкт чи іншу систему [5].

Компонентами PEST-аналізу є:

1. Політичні фактори (Political), які визначають, як урядова політика, політична стабільність та регулювання впливають на об'єкт.

2. Економічні фактори (Economic), які відображають макроекономічне становище, що впливає на дохід, витрати та інвестиції.

3. Соціальні фактори (Social), які відображають суспільні настрої, структуру та поведінку населення.

4. Технологічні фактори (Technological), які пов'язані з рівнем технологічного розвитку й інновацій.

Метою PEST-аналізу є виявлення зовнішніх можливостей та загроз, що можуть вплинути на стратегічне планування а також передбачення майбутніх викликів або переваг для бізнесу, регіону або політики.

PEST-аналіз використовується для доповнення SWOT-аналізу (особливо для частини «О» та «Т» - можливості та загрози).

Перевагами PEST-аналізу є можливість структурувати вплив макросередовища та можливість виявити зовнішні чинники ще до їх впливу.

PEST-аналіз має і недоліки, зокрема він потребує якісної аналітичної бази та часто має описовий, не кількісний характер [5].

Бенчмаркінг – це систематичний процес порівняння власних бізнес-процесів, послуг або продукції з тими, що вважаються найкращими у своїй галузі або в інших сферах. Основна мета бенчмаркінгу – виявити можливості для вдосконалення, перейняти передовий досвід і підвищити конкурентоспроможність організації.

Перевагами бенчмаркетингу є прискорення інновацій, зниження витрат за рахунок ефективніших практик, посилення конкурентоспроможності та сприяння впровадженню культури постійного вдосконалення.

У бенчмаркетингу є також і недоліки, зокрема – складність збору точних даних, він може бути поверховим без глибокого аналізу, може бути невірний вибір партнерів для порівняння може дати хибні висновки [17].

Математичне моделювання, зокрема застосування регресійного аналізу, факторного аналізу та інших статистичних методів, широко використовується для дослідження процесів просторового розвитку територій. Цей підхід дає змогу формалізувати складні взаємозв'язки між різними соціально-економічними, демографічними, інфраструктурними та екологічними показниками, які впливають на розвиток певного регіону або населеного пункту [11].

Завдяки математичному моделюванню можна виявити ключові чинники, що мають найбільший вплив на розвиток територій, оцінити силу та напрямок впливу кожного з цих чинників, прогнозувати майбутні зміни, враховуючи наявні тенденції та сценарії та оптимізувати управлінські рішення, спрямовані на досягнення стратегічних цілей просторового планування.

Наприклад, регресійні моделі дають змогу оцінити, як зміна у рівні інвестицій, транспортної доступності або зайнятості населення впливає на зростання ВРП регіону. Факторний аналіз, у свою чергу, дозволяє звести велику кількість змінних до кількох узагальнених факторів (наприклад, рівень соціального добробуту, економічна активність, якість довкілля), які можна використовувати в подальшому аналізі [18].

Такі моделі сприяють прийняттю обґрунтованих, науково підкріплених рішень у сфері державної та регіональної політики, дозволяючи ефективніше розподіляти ресурси, передбачати ризики та формувати дієві механізми стимулювання розвитку.

На рисунку 2.2.3 наведено методи моделювання просторового розвитку.

Рисунок 2.2.3 – Методи моделювання просторового розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [6,31,32,37]

Так, моделювання просторового розвитку поєднує низку методів, які спрямовані на обґрунтоване планування трансформацій територій у контексті сталого розвитку, інтеграції у глобальні мережі та підвищення якості життя населення.

Узагальнення теоретичних, правових та методичних засад просторового розвитку дозволяє стверджувати, що дана категорія формує комплексне, багатовимірне наукове поле, у межах якого простір розглядається не як статична географічна площа, а як динамічна система взаємодії соціально-економічних, демографічних, екологічних та інституційних компонентів. Концептуальне осмислення сутності просторового розвитку демонструє його міждисциплінарний характер і залежність від філософських, лінгвістичних, економічних та географічних підходів, що забезпечують різні ракурси інтерпретації простору та закономірностей його трансформації.

Нормативно-правовий аналіз засвідчує, що правова система України створює багаторівневу інституційну основу, яка регламентує просторову організацію територій через поєднання містобудівних, земельних, екологічних, фінансових та стратегічних інструментів регулювання. Таким чином, просторовий розвиток виступає не лише теоретичною конструкцією, а й юридично закріпленою сферою управління, що забезпечує цілісність і узгодженість процесів планування, використання та трансформації територій.

Методичні підходи до моделювання просторового розвитку) підкреслюють важливість системного інструментарію – від ГІС-аналізу та імітаційного моделювання до сценарних і статистичних методів. Застосування цього комплексу дозволяє здійснювати структурну діагностику територій, оцінювати тенденції, формувати прогностичні сценарії та обґрунтовувати управлінські рішення на основі об'єктивних даних і наукових моделей.

У цілому розгляд понятійної природи просторового розвитку, характеристика нормативно-правової основи та визначення методів моделювання формують цілісне концептуальне підґрунтя для подальшого дослідження територій. Це забезпечує можливість не лише оцінювати сучасний стан просторових систем, але й визначати оптимальні напрями їх трансформації в умовах сталого, збалансованого та науково обґрунтованого розвитку.

Список інформаційних джерел:

1. Banks J., Carson J., Nelson B., Nicol D. Discrete-Event System Simulation. 5th ed. Upper Saddle River, NJ : Pearson, 2010. 630 p.
2. Bryson J.M., Slotterback C.S. Strategic Spatial Planning in the USA. In: Albrechts L., Balducci A., Hillier J. (eds.) Situated Practices of Strategic Planning. London: Routledge, 2017. pp. 196–214.
3. Huggett N., Hoefer C. Absolute and Relational Space and Motion: Classical Theories. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021 - URL: https://plato.stanford.edu/entries/spacetime-theories-classical/?utm_source (дата звернення: 15.11.2025).
4. Krakover S. Trends of spatial reorganization of growth in urban fields in the eastern United States, 1962-1978. *Environment and Planning A*, Vol. 16, No. 10, 1984, pp. 1361–1373. DOI:10.1068/a161361.

5. PEST-аналіз. Вікіпедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/PEST-аналіз> (дата звернення: 15.11.2025).
6. SWOT-аналіз. Вікіпедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-аналіз> (дата звернення 15.11.2025).
7. Thünen J.H. Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Jena: G. Fischer, 1910. – URL: https://www.biodiversitylibrary.org/item/71595?utm_source=chatgpt.com#page/5/mode/1up (дата звернення: 15.11.2025).
8. Warren J. Epicurus and Democritean ethics: an archaeology of ataraxia. New York: Cambridge University Press, 2002. 241 p.
9. Werner J. Aristotle: Fundamentals of the History of His Development. Oxford : Clarendon Press, 1958. 475 p.
10. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 15.11.2025).
11. Вітлінський В.В. Моделювання економіки: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2003. 408 с.
12. Горбачук В.В., Ковальчук І.В. Математичне та імітаційне моделювання систем масового обслуговування в логістиці. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2021. № 1. С. 85–90.
13. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (дата звернення: 15.11.2025).
14. Кислий В., Жарик Т. Розвиток транспортно-логістичних кластерів в Україні. *Економіка України*. 2010. №12. С. 28–37.
15. Коваленко О.Є. Розробка моделей ситуаційного управління в розподілених інформаційних системах: дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / Нац. акад. наук України, Ін-т проблем математичних машин і систем. Київ, 2020. 164 с. – URL: https://ipme.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/04/Дисертація_Коваленко-О.Є..pdf (дата звернення: 15.11.2025).
16. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.11.2025)
17. Кравець О.В. Бенчмаркінг як метод для покращення діяльності підприємства. *Облік та оподаткування*. 2023. № 12(23). С. 56–63.
18. Кравченко Т.В. Методи прогнозування регіонального економічного розвитку. *Економічний аналіз : зб. наук. праць. Тернопільського національного економічного університету*. 2013. Т. 13. С. 88–94.
19. Лесик О.В. Тодорова О.Л. Просторове планування територій в Україні: державноуправлінський аспект. *Наукові перспективи*. 2021. № 4(10). С. 88–105.
20. Новакова О.В., Пашина Н.П. Аналіз державної політики: навчальний посібник. Вид. 2-е, перероб. і доп. Маріуполь: Вид-во Маріупольського державного університету, 2017. 304 с.

21. Податковий кодекс України: Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
22. Правове регулювання: поняття, способи, методи, типи, принципи, предмет. – URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4415-pravove-regulyuvannya-ponyattya-sposobi-metodi-tipi-principi-predmet.html> (дата звернення: 15.11.2025).
23. Примостка А.О. Концептуальні засади агентно-орієнтованого моделювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка*. 2017. Вип. 11. С. 124–128. – URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13832/1/КОНЦЕПТУАЛЬНІ%20АСАДИ%20АГЕНТНО-ОРИЄНТОВАНОГО%20МОДЕЛЮВАННЯ.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
24. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19> (дата звернення: 15.11.2025).
25. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України «від 13.04.2021 № 554-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 33. Ст. 277.
26. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 15.11.2025).
27. Про стратегічну екологічну оцінку Закон України від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. С. 235. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
28. Прокоф'єва Г.С., Вакутіна М.О., Хмельницька А.С. Кластери як сучасна форма економічного розвитку регіонів. – URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1745e201-7541-4e5a-b9a6-70a851ac4584/content> (дата звернення: 15.11.2025).
29. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія. НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. Шевчук Л.Т. Львів, 2011. 256 с.
30. Сегеда С.А. Методологічні основи категорії «розвиток»: філософський аспект. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 14–22. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.14.
31. Симканич О.І., Сухарев С.М., Делеган-Кокайко С.В., Сватюк Н.І. Просторове геоінформаційне моделювання і прогноз розподілу екополютантів у донних відкладах. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. Вип. 2 (34). С. 103–107.
32. Ситник Г.П., Комаха Л.Г., Рудик А.О. Основи теорії систем та системного аналізу: навчальний посібник. Київ, 2024. 160 с.
33. Сичова Т.В. Моделювання просторового розвитку територій у контексті стратегічного планування. *Просторовий розвиток і планування: науково-практичний журнал*. 2023. № 1. С. 45–52.
34. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Переклад з французької: Корнійчук А., Тищенко К. Київ: Основи, 1998. 324 с. – URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sosiur_Ferdynan_de/Kurs_zahalnoi_linhvistyky.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.11.2025).

35. Телебенєва Є. Барило І. Соціально-економічний розвиток регіону як об'єкт суспільно-географічного дослідження. *Часопис соціально-економічної географії*. 2015. Вип. 19. С. 152–156. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chseg_2015_19%282%29__2 (дата звернення: 15.11.2025).

36. Третьак А.М., Третьак В.М., Прядка Т.М., Третьак Н.А. Територіально-просторове планування землекористування. Біла Церква: БНАУ, 2022. - URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7530/1/Територіально-просторове%20планування%20землекористування.pdf?utm_source (дата звернення: 15.11.2025).

37. Яремчук О.М. Еволюція об'ємно-просторового моделювання в дизайні. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 2 (89). С. 90–94.